

Przemysław Andrzej Wróblewski

Bitwa pod Terespołem 1794 r. oraz los świątyni greckokatolickich w Koroszczynie i Dobryniu w czasie Insurekcji Kościuszkowskiej 1794 r.

W 2019 roku 18 września będziemy obchodzić 225 rocznicę bitwy pod Terespołem. Warto zatem pokazać tę bitwę, jak i inne wydarzenia temu towarzyszące, na nowo, na podstawie relacji i zdjęć wydanych w 1900 roku na 106 rocznicę tych wydarzeń, kiedy to zaczęto także w Terespolu, jak i w okolicznych miejscowościach, stawiać pomniki ku czci Aleksandra Suworowa i jego żołnierzy.

Stan badań nad tematem bitwy Terespolskiej jest bardzo słaby. Nie powstało bowiem wiele artykułów historycznych ani opracowań, które dokładnie opracowywałyby ten temat. Wartymi wspomnienia są prace “Album Suworovskich pól srażeń” wydanej w Warszawie w 1900 r. nakładem Warszawskiej Gazety Wojennej [1], F. Charkiewicza “Rozyski na Suworovskom polje srażenia pod Brestom. Oczerk dla wojsk i naroda” wydana w Kronsztadzie w 1909 r., Kiryła Sokoła i Aleksandra Sosny “Stulecie w kamieniu i metalu. Rosyjskie pomniki w Polsce w latach 1815–1915” wydanej w Moskwie w 2005 r. [2] oraz artykuły Justyny Sowy wydrukowane na łamach Podlaskiego Kwartalnika Kulturalnego w latach 2009–2014, a mianowicie “Pomniki upamiętniające bitwę pod Terespołem w okresie Insurekcji Kościuszkowskiej” oraz “Bitwa pod Terespołem 1794” [3].

Insurekcja Kościuszkowska była zrywem Polaków sprzeciwiających się III rozbirowi Polski. Generał Karol Sierakowski dostał rozkaz wymarszu na wschód już wcześniej. 12 lipca 1794 r. po raz pierwszy przeszedł przez Terespol. Jego wojska miały się połączyć na Litwie z korpusem gen. Antoniego Chlewińskiego¹ nad Zlewą [3, s. 20]. Stoczył tam bitwę pod Słonimem z korpusem gen. Wilhelma Derfeldena² [3], co zmusiło wojska rosyjskie do wycofania się.

---

¹ Antoni Chlewiński – urodził się w 1750 roku, zmarł w 1800 Szlachcic herbu Radwan. Generał lejtnant wojsk Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pochodził z Mazowsza, karierę wojskową rozpoczął w armii pruskiej, kawaler orderu Virtuti Militari. Dał się poznać jak dobry taktyk. Po upadku Wilna oskarżony o zdradę i aresztowany. Po upadku powstania śledztwo niczego nie wykazało. Losy powołańcze nie znane [4].

² Wilhelm Derfelden – Wilhelm Christoforowicz Derfelden urodził się w 1735 roku, zmarł w 1819. Wsławił się w czasie wojny rosyjsko-tureckiej z lat 1787–1792, gdzie walczył pod rozkazami Aleksandra Suworowa. Brał udział w rzezi Pragi. Po upadku insurekcji i powrocie z Polski popada w niełaskę u cara Pawła I. Wraca do służby w 1799 i zostaje wysłany z Wielkim Księciem Konstantym Romanowem do Włoch, aby stłumić rewolucjonistów francuskich. Został zastępcą Suworowa. Wyróżnił się w bitwie pod Novi 15 sierpnia 1799 i w czasie przemarszu przez Alpy. Kawaler orderów św. Andrzeja, św. Jerzego i św. Aleksandra Newskiego [5].

Niestety niepowodzenia armii litewskiej wskazywały na rychły koniec insurekcji na Litwie. Oddziały Sierakowskiego, wyniszczone walkami, marszem i chorobą, wycofywały się w kierunku Brześcia. W jednym z oddziałów próbowano dokonać buntu, jednak zostało to szybko stłumione, a sprawcy otrzymali wyroki śmierci, które nie zostały ostatecznie wykonane. Kościuszko zbagatelizował informacje o nadciągających oddziałach feldmarszałka Aleksandra Suworowa, myślał, że połączą się one w Lublinie z oddziałami generała Iwana Fersena. 18 września 1794 roku wojska Suworowa były już w Brześciu, posiłki od Kościuszki, jak i sam naczelnik, wiedziały, że nie dojdą na czas, aby pomóc wojskom Sierakowskiego [3, s. 21].

Po przeprawieniu wojsk Suworow zakończył rozstawianie wojsk o godzinie 6.00. Wojska Sierakowskiego były wycieńczone, szybko ulegały wypoczętym wojskom Suworowa, które szybko i sprawnie atakowały Polaków. Wojska Sierakowskiego pod natarciem ognia artyleryjskiego zostali zmuszeni do odwrotu. Zaczęto się wycofywać w kierunku Łobaczewa, Lechut i Koroszczyna. Jednak Suworow nie chciał tak łatwo odpuścić i wysłał jęgrów w ślad za wojskami Sierakowskiego [3, s. 29]. Odwrót odbywał się w wielkim chaosie. Doszło nawet do tego, że rozproszona kawaleria polska zaczęła tratować własną piechotę wywołując kolejny popłoch [3, s. 29].

Ostatecznie bitwa zakończyła się około godziny 14.00, Rosjanie nie kontynuowali pościgu w momencie jak wojska Sierakowskiego ruszyły z Dobrynia brzegiem Krzyny na Malową Górę i dalej na Łosice. Po tej bitwie i pościgu z prawie 4-tysięcznej armii Sierakowskiemu zostało około 1,5 tysiąca żołnierzy. W księgach metrykalnych parafii w Malowej Górze zachował się zapis: W Koroszczynie i za Koroszczynem zabito 223 Polaków [3, s. 29].

Armia K. Sierakowskiego	Armia A. Suworowa
3. 996 osób [6, s. 359]	12 tysięcy osób, w tym 7 tysięcy piechoty i 4 tysiące kawalerii [6, s. 362]

Tak opisuje te wydarzenia nieznanemu autorowi z Albumu Suworovskich Pól Srażeń: "Korpus Sierakowskiego rozbity pod Krupczycami odstąpił do Brześcia i rozłożył się obozem za rzeką Bug pod Terespołem. 7 Września wieczorem doszedł do Brześcia Suworow. Wojska zatrzymały się na odpoczynek we wsi Truszyn, i przygotowywały się do ataku, jednocześnie nie zdradzając swojej pozycji. Po ośmiu godzinach odpoczynku o 1 w nocy 8 września wojska ruszyły bez sygnałów i Suworow na czele pułków przeszedł przez brody na Muchawcu i Bugu i wojska ruszyły między wsiami Murawiec i Michalków. Marsz zakończył się o 5 godzinie rano" [1, s. 5].

Mogiła rosyjskich żołnierzy poległych w boju pod Brześciem [Bitwa pod Terespołem] znajduje się pomiędzy wsiami Polatycze i Błotków. Mogiła na wzór wielkiego kurhanu, na niej rękami towarzyszy boju było postawiono wiele drewnianych krzyży (*il. 1*). 10 września 1794 r. była odprawiona wielka panichida [Liturgia za zmarłych], w której uczestniczył Suworow, modlił się i powiedział krótką przemowę na pamiątkę tym, co tu złożyli swoje kości: "Pokój Wam polegli! Dla Was Królestwo Niebieskie, przyjacielscy rycerze Chry-

stusa za Prawosławną Wiarę, za Mateczkę – Carycę, za Ruską ziemię! Pokój Wam! Dla Was Królestwo Niebieskie! Przyjęliście Wieniec Chwały! Módlcie się do Boga za nas!” Kilku starszych żołnierzy przyniosło mu kutię; Aleksander Wasiliewicz przeżegnał się i powiedział: “Panie zmiłuj się nad grzesznikami Twoimi dzisiaj leżącymi”, później zjadł łyżkę kutii i dopowiedział: “Wspominajcie bracia często poległych” [1, s. 5].

Il. 1. Mogiła poległych w bitwie pod Terespołem. Źródło: Album Suworovskich Polej Srażeńij, Warszawa 1900, b.s.

Chłop ze wsi Błotków Zahar Niedźwiedziuk mający 94 lata doskonale pamięta, jak na mogile stało jeszcze bardzo dużo drewnianych krzyży postawionych przez ich towarzyszy (il. 2). Spróchniałe krzyże zostały zabrane 30 lat temu [ok. 1870 r.] i wtedy chłop na ziemi należącej do niego a na której znajdowała się mogiła postawił duży drewniany krzyż. Niedźwiedziuk pamiętał jeszcze opowieści swoich rodziców, którzy opowiadali o brzeskiej bitwie [1, s. 5].

W raporcie dziekana kodeńskiego z 1862 r. czytamy, że cerkiew w Koroszczynie została wybudowana w 1764 r. Jednak w aktach wileńskiej komisji archeograficznej czytamy, że parafia w Koroszczynie została ufundowana w 1609 r. przez kniazia Iwana

Il. 2. Chłop ze wsi Błotków, Zahar Niedźwiedziuk. Źródło: Album Suworovskich Polej Srażeńij, Warszawa 1900, b.s.

Szujskiego [7]. W 1862 r. była w dobrym stanie, posiadała ikonostas i Carskie Wrota, a jej ówczesnym kolatorem był dziedzic Koroszczyzna Grzegorz Franciszek Kuczyński. Cerkiew nie zachowała się do naszych czasów, została rozebrana po 1900 r. [8, s. 282].

***Tabela na podstawie ksiąg metrykalnych parafii
w Koroszczyźnie z lat 1812–1827 i 1855–1875 [9]***

Imię i nazwisko	Lata posługi	Funkcja (proboszcz/administrator)
Justyn Budziłłowicz	1794–1827	Proboszcz
Jan Budziłłowicz ¹	1834–1839	Administrator
Jan Budziłłowicz	1839–1875	Proboszcz

Relacja z 1900 r. w Albumie Suworovskich Polej Srażeńij wydanej w 1900 r. nakładem Warszawskiej Gazety Wojennej opisuje potyczkę, krótką historię cerkiewki oraz sam wjazd feldmarszałka Suworowa do Koroszczyzna następująco: “W wyniku naporu wojsk Suworowa, Sierakowski pod Terespołem zaczął odwrót zbierając swoje wojska w trzy kolumny i zaczął się wycofywać do wsi Koroszczyzn. Po dojściu tam dał odpór Rosjanom i zajął dogodną pozycję za płycznami rzeki, na około której postawił trzy baterie artylerii. Rosjanie atakowali Polaków od frontu i od flanki tak że nie jedna z baterii nie miała możliwości wystrzału. Dzięki takiej taktyce polskie wojska szybko wycofały się za wieś Koroszczyzn. Cerkiew w Koroszczyźnie została wybudowana w 1609 r. przez kniazia Iwana Szujskiego (*il. 3*). Potyczka 18 września zastała miesz-

Il. 3. Cerkiew w Koroszczyźnie ok. 1900 r. Źródło: Album Suworovskich Polej Srażeńij, Warszawa 1900, b.s.

kańców wsi Koroszczyn w rozsypane, część z nich się rozbiegła a część z nich szukała schronienia w swojej cerkiewce i nie odchodziła z niej do końca bitwy. Suworow na czele swojej konnicy wracał z pola bitwy i podjechał do tej świątyni, gdzie na jego spotkanie wraz z wiernymi wyszedł duchowny w pełnym stroju liturgicznym – Justyn Budziłłowicz” [1, s. 5].

Cerkiew w Dobryniu była ufundowana w 1793 r. więc w czasie Insurekcji Kościuszkowskiej była nową budowlą. Była fundowana z pieniędzy Rządowych. Posiadała Ikonostas i Carskie Wrota [11, s. 100].

Tabela na podstawie akt osobowych ks. Piotra Podkowicza i ks. Bazylego Budziłłowicza [12]

Imię i nazwisko	Lata posługi	Funkcja (proboszcz/administrator)
Piotr Podkowicz	1850–1866	Proboszcz
Bazyli Budziłłowicz	1866–1875	Proboszcz

Niestety miała mniej szczęścia od cerkwi w Koroszczynie. Tak relacjonuje te wydarzenia opis nieznanego autora z Albumu Suworovskich Polej Srażeńij: “Ostatni akt walk 18 września 1794 r. rozciągał się w odległości 15 wiorst od Brześcia do wsi Dobryń. Tu była przeprawa przez rzekę Krznę (Czerwoną) przez kilka mostów i brodów na długości wiorsty. Jedna z kolumn Sierakowskiego³ przeprawiła się przez rzekę i zajęła wieś Dobryń. Jeszcze do przybycia tej kolumny do przeprawy Rosjanie doszli do brodów, zajęli most i stanęli na drodze Polaków. W ślad za polską kolumną szedł Suworow. Doszedł do Dobrynia i rozkazał spalić wieś. Zaskoczone wojska Polaków zatopili swoje armaty, oręż i amunicję w rzece i rozpoczęli odwrót. Większość z nich została zastrzelona, część utonęła w rzece, część dostała się do niewoli. Z całego korpusu Sierakowskiego łącznie z nim uratowało się 1000 piechoty i eskadron kawalerii. Cerkiew w Dobryniu jedna ze starszych i tym samym biedniejszych cerkwi (*il.* 4). Została wybudowana w 1793 r. przez księcia Adama Czartoryskiego⁴. Ona jak i wiele

³ Karol Sierakowski – polski szlachcic herbu Prawdzic. Urodził się w 1752 r. w Prusach, zmarł w 1820 r. w Kozienicach. Kalwin. Kawaler orderów Orła Białego i Virtuti Militari. Absolwent Korpusu Kadetów. Pod Maciejowicami raniony i wzięty do niewoli rosyjskiej. W Księstwie Warszawskim dalej w armii, w 1812 r. zostaje wiceministrem wojny. W Królestwie Polskim przeszedł do armii rosyjskiej. Kawalerowie i statuty Orderu Orła Białego 1705–2008.

⁴ Adam Czartoryski – urodził się w 1734 r., zmarł w 1823 roku. Właściwie Adam Kazimierz Joachim Ambroży Marek Czartoryski, generał ziem podolskich, książę na Klewaniu i Żukowie, właściciel Terespoła, przez małżeństwo z córką poprzedniego właściciela miasta Jana Jerzego Flemminga – Izabelą. Wraz z żoną wystawił min. przywilej na otwarcie Zboru Ewangelickiego oraz budowy cmentarza i domu dla pastora, potwierdził także przywilej Jana Jerzego Flemminga dotyczący sądownictwa miasta Terespol czy nadania domu przy Rynku w Terespolu dla aptekarza Czertwerowskiego. W życiu politycznym kraju uczestniczył równie pręźnie, był generałem ziem podolskich, członkiem Komisji Edukacji Narodowej, szefem gwardii pieszej Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz marszałkiem Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Był ojcem Adama Jerzego Czartoryskiego znanego z działalności Hotelu Lambert oraz Konstantego Czarto-

Il. 4. Cerkiew w Dobryniu ok. 1900 r. Źródło: Album Suworovskich Polej Srażeńij, Warszawa 1900, b.s.

innych świątyń przez długie przebywanie w Unii [Brzeskiej] podporządkowała się linii katolicyzmu. Wewnątrz niej są trzy stoły (łacińskich ołtarzy) chociaż główny jest podobny do prawosławnego ołtarza, przez oddzielenie od cerkwi ikonostasem. W czasie walk spłonął cały sprzęt cerkiewny jednak świątynia ocalała” [1, s. 5].

W 1902 r., aby podnieść morale społeczności rosyjskiej oraz aby utwierdzić swoją władzę środkami Ministerstwa Wojny, Garnizonu Twierdzy Brzeskiej oraz zbiórkami pieniężnymi wśród żołnierzy służących w pułkach, które brały udział w bitwie pod Terespołem, wybudowano pomniki upamiętniające to wydarzenie oraz żołnierzy poległych a także ich wodza feldmarszałka Aleksandra Suworowa. Poświęcenie pomników miało charakter religijno-państwowy i spędzono na to wydarzenie także okolicznych mieszczan i chłopów. Dnia 7 marca 1902 r. car Mikołaj II zatwierdził projekty pomników, 7 września zostały położone kamienie węgielne, a 22 października uroczyste odsłonięcie i poświęcenie [2, s. 53–55].

Drewniany krzyż ustawiony przez Zahara Niedźwiedziuka został przeniesiony z kurhanu, a na jego miejscu postawiono obelisk z polerowanego czerwonego marmuru z kamieniołomów z Berdyczowa (*il. 5*). Obelisk zwieńczono krzyżem z białego marmuru, a na samym obelisku wyryto monogramy Katarzyny II i Mikołaja II. Zawieszono

---

ryskiego, który sprzedał Terespol do skarbu państwa. Pochowany w Kościele Świętego Krzyża w Warszawie [1, s. 5].

*Il. 5. Pomnik bitwy pod Terespołem.
Wygląd współczesny*

siejszego nie zachowały się ani tablice, ani armaty (zostały przewiezione do Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej) ani krzyż z białego marmuru wieńczący obelisk. Po roku 1945 wykuto nowe napisy, które zachowały się do dzisiaj w formie: “Żołnierzom armii polskiej i rosyjskiej, poległym w bitwie pod Terespołem we wrześniu 1794 roku” [2, s. 53–55].

Kolejną pamiątką po bitwie pod Terespołem był pomnik Suworowa postawiony tak samo jak poprzedni w 1902 r. (*il. 6*).

*Il. 6. Nieistniejący pomnik Suworowa
w Terespolu. Źródło: F. Charkiewicz,
Rozyski na Suworovskim polje srażenia,
Kronsztad 1909*

także ikonę Matki Bożej, a nad nią wykuto napis: “Pamięci Suworowskich cud-bohaterów poległych w boju z Polakami 18 września 1794 roku”. Na tylnej ścianie obelisku zawieszono także tabliczkę z napisem: “Wzniesiony 1902 roku staraniem Ministerstwa Wojny, Garnizonu Twierdzy, wojsk 19 Armijnego Korpusu i Pułków biorących udział w boju” [2, s. 53–55].

Na dwóch pozostałych ścianach umieszczono listy poległych w boju, a także przemowę feldmarszałka Suworowa wygłoszoną w czasie pogrzebu. Całość otoczono ośmioma armatami połączonymi łańcuchem zrobionym z granatów ręcznych. Niestety do dnia dzisiejszego nie zachowały się ani tablice, ani armaty (zostały przewiezione do Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej) ani krzyż z białego marmuru wieńczący obelisk. Po roku 1945 wykuto nowe napisy, które zachowały się do dzisiaj w formie: “Żołnierzom armii polskiej i rosyjskiej, poległym w bitwie pod Terespołem we wrześniu 1794 roku” [2, s. 53–55].

Niestety nie zachował się do naszych czasów. Został zniszczony w 1918 r. Sam pomnik był betonowy w kształcie miecza z wyszczerbionym końcem. Miał wysokość 4,3 metra a został wybudowany, aby upamiętnić pobyt Aleksandra Suworowa w Terespolu. Miał wykute dwie daty 1794–1902 [2, s. 53–55]. Na przodzie pomnika znajdowała się płaskorzeźba gałązek laurowych – symboli zwycięstwa oraz tablica z napisem po rosyjsku: “W tym miejscu po brzeskiej bitwie 8 września 1794 roku 29 dni kwaterował feldmarszałek austriackiej i sardyńskiej armii, graf Świętego Cesarstwa Rzymskiego, grand Królestwa Sardyńskiego, generalissimus Rosyjskiej Armii szlachetny książę włoski, graf Aleksander Wasilewicz Suworow – Rimnikski”. Na tylnej tablicy był podobny napis jak na poprzednim pomniku: “Wzniesiony 1902 roku staraniem Minister-

stwa Wojny, Garnizonu Twierdzy, wojsk 19 Armijnego Korpusu i Pułków biorących udział w boju” [2, s. 53–55].

1. Album Suworovskich Polej Srażeńij. Warszawa: nakładem Warszawskiej Gazety Wojennej, 1900.
2. Sokół K., Sosna A. Stulecie w kamieniu i metalu. Rosyjskie pomniki w Polsce w latach 1815–1915. Moskwa, 2005. 96 s.
3. Sowa J. Bitwa pod Terespołem 1794 // Podlaski Kwartalnik Kulturalny / red. G. Michałowski. Biała Podlaska, 2009. № 3. S. 20–31.
4. Żytkowicz L. Chlewiński Antoni // Polski Słownik Biograficzny. Kraków, 1937. T. 3. S. 297–298.
5. Дерфельден Вильгельм Христофорович // Биографический словарь. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/biograf2/4732>.
6. Herbst S. Z dziejów wojskowych powstania kościuszkowskiego 1794 r. Warszawa, 1983. 470 s.
7. Акты издаваемые Виленской Археографической Комисией. Вильна, 1867. Т. 2: Акты Брестского земского суда. С. 21–23.
8. Spisy statystyczne i raporta periodyczne 1862–1864 // Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej – APL). F. 35/95/0/6/163.
9. Akta stanu cywilnego Parafii Greckokatolickiej w Koroszczynie // APL. F. 2033/0/2.4.
10. Spisy statystyczne i raporta periodyczne 1862–1864 // APL. F. 35/95/0/6/163. S. 119.
11. Delo Cholmskago Duchovnago Pravlenija Statističeskija vedomosti // APL. F. 35/95/0/6/162.
12. Delo svjaščennika Vasilija Budilloviča // APL. F. 35/95/0/12.3/712; Akta osobiste. Podkowicz Piotr [wikariusz parafii Biszcza, administrator parafii Chmiełek, Kanie, Uhrusk, Międzyrzec Nowe Miasto, proboszcz parafii Dobryń] Delo svjaščennika Petra Podkoviča (s. 51) [Akta ks. Piotra Podkowicza] // APL. F. 35/95/0/12.3/978.
13. Wieniczówna H. Czartoryski Adam Kazimierz Joachim Ambroży Marek, [online]. Warszawa: Narodowy Instytut Audiowizualny. URL: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/adam-kazimierz-joachim-ambrozy-marek-czartoryski>. (dostęp – 18.08.2017).

Наталія Мосюкова

Історія Римо-католицької церкви Півдня і Сходу України кінця XVIII – початку XX ст. в дослідженнях сучасних українських істориків

Від часів хрещення Русі Церква завжди відгравала важливу роль в житті держави, але в роки існування СРСР її образ було спотворено. В незалежній Україні ставлення держави до Церкви суттєво змінилося, а вона сама користується довірою значної кількості населення. Отже, тема історії релігії в нашому поліконфесійному суспільстві не тільки не втратила своєї актуальності, а навпаки, потребує подальших досліджень.